

Autenticitás és narratív identitás. Az autentikus emberi lét lehetőségéről Heidegger, Tengelyi és Fehér M. István nyomán

Marosán Bence Péter

„Lábjegyzetek Platónhoz”. Identitás.
Konferencia, Szeged, 2019. május 16-17.

Bevezetés

A heideggeri autenticitás-fogalom, melynek kifejezett előképét már megtaláljuk Husserlnél is, arra vonatkozik, hogy döntéseink során ne megkérdőjelezetlen, közösségi rutint, többségi elvárásokat kövessünk, hanem valóban a *mi* választásainkról legyen szó, s ne a többiek válasszanak helyettünk. Döntéseink belőlünk magunkból fakadjanak; valóban az ittlét legyen az, aki megteremti önmagát és önazonosságát, és ne a Többiek döntsenek az ittlét sorsáról, ne az Akárki válasszon helyette. Ennek alapján úgy tűnhet, hogy itt egy nagyon is a többiekkel, a közösséggel, és speciálisan a másik emberrel szembeni, illetve tőlük független, róluk leválasztott autentikus Önmaga-konceptióról, autenticitás-elképzelésről van szó. Heidegger, némileg provokatív éllel, kifejezetten „egzisztenciális szolipszizmusról”¹ beszél ebben az összefüggésben.

Ugyanakkor a másik oldalról úgy tűnik, hogy választásaink, amennyiben etikai döntésekről van szó, mégis túlnyomórészt, s az igazán lényeges dolgokat tekintve talán: mindig, a Másikkal kapcsolatosak, valamilyen módon a Másik emberhez fűződnek. Noha mi magunk vagyunk azok, akik választunk, s ennek így is kell lennie, amennyiben önálló létre törekszünk, mégis úgy tűnik, hogy valóban fontos, releváns döntéseink címzettje a Másik, és ily módon bizonyos tekintetben a saját létezés autenticitása is lényegileg a Másikra vonatkoztatott. Önazonosságunk is, és az az Önmaga is, akit autentikusan vagy inautentikusan választunk, a Másikkal szerves, tőle elválaszthatatlan viszonyban alakul ki és formálódik. Ez utóbbi szempont a fenomenológiai mozgalom egy másik kulcsfontosságú szerzőjére, Lévinásra utal.

Az alábbiakban Fehér M. István Tengelyi László fölött gyakorolt kritikájának bizonyos részleteit fogom megvizsgálni, és ezzel összefüggésben autenticitás, narratív identitás, értelemképződés és felelősség fogalmainak viszonyait.

¹ Heidegger: *Lét és idő*. Budapest, Osiris, 2007: 221.

I. A heideggeri autenticitás-fogalom és Fehér M. István Tengelyi-kritikája

Fehér M. István egy nem régiben íródott, hamarosan a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhető tanulmányában² nyújt kritikát élettörténet, narratív önazonosság és passzív (uralhatatlan) értelemképződés fogalmainak Tengelyi Lászlónál található értelmezéséről, mégpedig alapvetően Heidegger szemszögéből. Fehér itt különösen Tengelyi következő szavait veszi górcső alá:

„[1] Amikor Heidegger a *Lét és időben* a sors fogalmát megkísérli fenomenológiai alapokra helyezni, kétes kimenetelű vállalkozásba fog. [2] Elkerülhetetlennek tekinti ugyan, hogy ittlétünk végessége folytán minduntalan olyan tényezőkkel és történésekkel szembesüljünk, amelyeket nem keríthetünk maradéktalanul hatalmunkba, ám mégis úgy véli, hogy ami életünkben uralhatatlannak, irányíthatatlannak és ellenőrizhetetlennek bizonyul, azt sorsként nem csupán viselnünk kell, hanem egyszersmind teljes eltökéltséggel vállalhatjuk is, úgyszólván magunkra vehetjük, és ezáltal átváltoztathatjuk legsajátabb önazonosságunk alkotóelemévé. [3] Bármennyire eltávolodik is Heidegger ezzel az elképzeléssel Husserltől, aki szerint értelemadó tevékenységünknek semmiféle befolyásolhatatlan tényszerűség nem szabhat korlátokat, egy előfeltevésben osztozik vele: az élettörténetet hozzá hasonlóan az önazonosság kibontakozásának terepeként fogja fel. [4] Vizsgálódásaink azonban arra mutatnak, hogy ez az előfeltevés korántsem tekinthető magától értetődőnek. [5] Amikor megvizsgáltuk, hogy miként találjuk megragadott és félreszorított értelemképződmények »diakritikai rendszerébe« eleve belefoglalva magunkat, olyan látószögre lertünk rá, amelyből módunk nyílik elhatárolni az élettörténet tág tartományán belül a magától lejátszódó értelemképződés színterét – mint szorosabban vett »fenomenológiai mezőt« – az önazonosság szolgálatában álló értelemrögzítés terepétől.”³

A fentebbi kijelentésekkel szemben Fehér mindenekelőtt azt a kifogást emeli, hogy Tengelyi nem engedi úgymond szóhoz jutni magát, Heideggert. Olyan fogalmi környezetet teremt, melytől az utóbbi gondolkodásmódja alapvetően idegen, és olyan mércét állít fel vele szemben, amely a heideggeri problémafelvetés vonatkozásában alapvetően inadekvát. A következőket írja:⁴

² Fehér M. István: „Légy hű önmagadhoz – vagy azonosságodhoz? Ricoeur, Tengelyi és a narratív identitás elmélete”. In: Marosán Bence et al. (szerk.): *Élettörténet, sorseselemény, önazonosság. Tanulmányok Tengelyi László emlékére*. Budapest, L'Harmattan, 2019: 296-337.

³ Tengelyi László: *Élettörténet és sorseselemény*. Budapest, Atlantisz, 1998: 41sk. Fehér 2019: 312.

⁴ Fehér 2019: 314.

Ha Heideggernek a mérce létrejöttébe módja volna beleszólni, akkor azt mondhatná: „az élettörténetet” már csak azért sem fogja fel „az önazonosság kibontakozásának terpeként” [3], mivel ahogy az élettörténetről, úgy az önazonosságról sincs különösebb mondanivalója, azaz olyan kérdésekben kérnek tőle itt választ, melyeknek gondolati beágyazottsága, gondolati síkja idegen tőle; ellenben ahol tényleg volna mondanivalója, ti. az autentikus létet illetően, ott olyan fogalmi környezetet teremtenek, melyben saját mondanivalóját nem tudja megfogalmazni.

Fehér mindenekelőtt azt veti Tengelyi szemére, hogy nem vet számot kellő mélységében az autenticitás heideggeri kérdésével. A narratív identitás Tengelyi és Paul Ricœur által nyújtott interpretációját elemezve Fehér egyenesen arról beszél, hogy az említett szerzők „meghátrálnak”, „kitérnek” az elől, hogy valódi alapossággal szembenézzenek az autentikus lét heideggeri felfogásával. Fehér egyik ellenvetése szerint a legfontosabb kérdés talán nem is az, hogy azonosak vagyunk-e tegnapi, múlt heti, tavalyi önmagunkkal, hanem, hogy *ki* is az az Önmaga, akivel azonosak vagyunk. Ha tegnap is egy notórius hazudozó voltam (vagy betörő), és tegnapelőtt, sőt: tavalyelőtt is, akkor azzal meg is oldottuk volna a kérdést, és minden rendben is volna? Ha életünk története egy notórius hazudozó, esetleg egy betörő története volna, akkor azzal el is intéztük volna a kérdést? Heideggernél ezzel szemben (Fehér olvasatában) az a jóval mélyebb és radikálisabb kérdés fogalmazódik meg, hogy valóban mi magunk vagyunk-e azok, akik életünket éljük, vagy a többi ember (a *das Man*) az, aki helyettünk él, és döntéseket hoz. Heidegger ezzel, Fehér szerint, egy olyan fenomént exponál, ami az utóbbi szerint kellő éles-séggel nem jelenik meg sem Ricœurnél, sem az érett Tengelyinél (*A bűn mint sorseseemény* c. kötet után): nevezetesen a *szabadság* fenoménjét.

Fehér szerint Tengelyinél és Ricœurnél a fő szempont, hogy az élettörténetben egység legyen. Az már, hogy miféle élettörténetről van szó, az ő véleménye szerint, nem bír olyan kiemelkedő jelentőséggel ezeknél a szerzőknél. Heideggernél ellentétben elsőrendű fontossága van annak, hogy a döntést maga az ittlét hozza, ne pedig az akárki, a *das Man*. Az Önmaga állandóságát egy belülről jövő döntés stabilitása és elhatározottsága biztosítja. Heideggert, mint Fehér mondja, talán lehet vádolni egyfajta „decizionizmussal”, azaz azzal a felfogással, hogy nála a saját döntésen múlik minden.⁵ Ez azonban egyfelől mégis ad valamiféle tartalmi motívumot az önazonosság meghatározása számára, másfelől a szabadságot helyezi a középpontba. Tengelyit leginkább azért kritizálja Fehér, mert szerinte az előbbinél a szabadság nem kapja meg az őt megillető rangot. Tengelyi filozófiájában az „uralhatatlan értelemképződés”, illetve

⁵ Fehér 2019: 323sk.

a „velünk szemben támadó, elháríthatatlan igény” motívuma egyenesen kiiktatni látszik a döntéseink mögött álló szabadságot és felelősséget. Azt például, mondja Fehér (némileg a Heidegger nemzetiszocialista elkötelezettségét firtató, visszatérő bírálatokra is utalva), hogy valaki a nácikhoz csatlakozott, előidézheti egy személyes, a szabadságból fakadó döntés, vagy egy, a „tudatot meglepő értelem”, illetve egy „velünk szemben támadó, elháríthatatlan igény”, de az első esetben mégis olyan eseménnyel van dolgunk, melynek során az ágens nem keres kifogásokat, nem próbálja meg áthárítani a felelősséget valami vagy valaki másra (egy idegen értelemre vagy igényre).⁶

Nekem azonban úgy tűnik, hogy az autenticitás heideggeri felfogása ebben a formában még nem képes teljes egészében választ adni arra a problémára, amelyet Fehér a tanulmánya elején jelzett: mégpedig éppen azért, mivel az autentikus döntés legfontosabb jegye Heideggernél az, hogy belülről fakadjon, és ne mások kényszerítsék rám. Ezen a módon azonban a heideggeri választás tisztán *formális*. Eszerint dönthetek autentikusan úgy, hogy nemzetiszocialista, sztálinista, esetleg gazember, illetve egy diktatúra besúgója leszek. Heideggernél, bizonyos szöveghelyek alapján,⁷ úgy tűnik, hogy az autenticitás alapja, illetve e koncepció tartalmas motívuma lehet a nemzeti sors és örökség tudatos és elkötelezett felvállalása. Ez azonban egyfelől csupán utalás Heidegger részéről egy lehetséges autenticitás-koncepcióra, másfelől ez az elképzelés nem tűnik számomra olyannak, mint ami minden körülmények között képes volna megalapozni az autenticitás egy valóban koherens, plauzibilis, kellően tartalmas és morálisan is felelős felfogását. Úgy vélem, egy ilyen – valóban megalapozott és tartható – modellel szükségszerűen össze kell, hogy kapcsolódjanak a *racionalitás* és a *mások iránt viselt felelősség* mozzanatai.

Érdemes e tekintetben külön felhívni a figyelmet Husserl autenticitás-eszméjére, aki jóval Heidegger *Lét és idő* c. művét megelőzően, már az *Eszmék* második kötetében (1912)⁸ a megkérdőjelezetlen közösségi rutinról leszakadó, saját racionális és felelős belátásra hagyatkozó döntésben azonosítja az autentikus lét zálogát. Ebben az összefüggésben, az inautentikus lét körülírására, még a „man” szót is alkalmazza, egészen a heideggeri értelemben.

⁶ I.m. 324.o., különösen: 62-es lábjegyzet.

⁷ Pl. *Lét és idő*, 74§ (Heidegger 2007: 441), illetve: *Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache. Sommersemester 1934*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1998.

⁸ Husserl. *Ideen zur einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Edited by Marly Biemel. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1952. 60§/c [268skk]. Ld. még, uő.: *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908 – 1937)*. Edited by Rochus Sowa & Thomas Vongehr. New York: Springer, 2014. 340skk, (kézirat, 1920-ból).

Tengelyi, értelmezésem szerint, az autentikus lét fogalmát, döntően Lévinas és Waldenfels alapján, pontosan a racionalitásnak és a Másik iránt viselt felelősségnek azokkal a motívumokkal egészíti ki, amelyek az autenticitás elméletét kellőképpen koherenssé és tartalmassá tudják tenni.

II. Felelősség, autenticitás és önazonosság Tengelyi Lászlónál

Előadásunk második részében arra kívánunk összpontosítani, hogy a Másikkal való kapcsolat, a Rá való nyitottság, az Iránta érzett felelősség milyen módon megkerülhetetlen komponensei önazonosságunknak és az autentikus létezésnek. Ami a heideggeri autenticitás-konceptió erősségének tűnhet (az, hogy a saját szabad döntés van a központban), másfelől gyengeségnek, buktatónak is bizonyulhat. Arról van szó nevezetesen, hogy az autentikus létet, és ezzel az autentikus Önmagát, úgyszólván belőlünk magunkból kell megteremtünk, az anonim nyilvános létről, a „das Man zsarnokságáról”⁹ való leválás révén, egyfajta egzisztenciális elszigetelődéssel. Az „egzisztenciális elszigetelődés”, az ittlét „saját lábra állásának” toposza láthatóvá teszi a szabadság igazi fenoménjét, a maga mélységében és élességében. Amennyiben azonban ezt az „egzisztenciális elszigetelődést” túlhangsúlyozzuk, annyiban viszont elfedetté válhat a szabadság tényleges tétje is: nevezetesen, hogy a szabad döntés mindig a Másikkal kapcsolatos választásokban tesz szert valódi súlyra és jelentőségre. Ahogy az is kikerülhet látókörünkől, hogy Önmagunk felépítésében, konstitúciójában a Másik mindig kikerülhetetlenül és lényegi módon vesz részt. Tengelyi Lászlónál, ahogy én értem, ez utóbb említett két mozzanat jóval hangsúlyosabban jelenik meg, mint Heideggernél.

A passzív értelemképződés, az önhasadás (önmagunkkal való meghasonlás) fogalmi Tengelyinél, ahogy én látom, nem fenyegetnek a szabadság felszámolásával, hanem éppen ellenkezőleg: a szabadság és a (narratív) önazonosság mélyebb dimenzióit tárják fel. Tengelyi gondolkodásának ugyanis harmadik középpontját (Kant és Husserl után) legkésőbb *A bűn mint sorseseemény* c. kötettől fogva, egészen utolsó korszakáig (a *Welt und Unendlichkeit*-ig bezárólag) Lévinas jelenti. Ez a helyzet annak ellenére, hogy néhol Tengelyi azt állítja, hogy Lévinas megnyilvánulásai a Másik iránt viselt eredeti felelősségünkről „túlzók”, sőt: „a rajongásig mélyen túlzók”.¹⁰ Tengelyi, Lévinasszal mély egyetértésben, úgy véli, szabadságunk és önazonosságunk (e kettő, akárcsak Heideggernél, Tengelyinél is szervesen összefonódik egymással) igazi értelmét és jelentőségét csak a Másik iránti elháríthatatlan felelősségünk, a Másik által támasztott kikerülhetetlen feleletigény fényében nyeri el.

⁹ Heidegger 2007: 154.

¹⁰ Tengelyi 1998: 230.

Lévinasnál a *Teljes és Végtelen*ben a másiktól elszigeteltnek tekintett szubjektum, aki úgy jelenik meg, mint az „Ugyanaz Azonossága”, egy még éretlen, bizonyos módon gyermeki egóként tűnik fel, aki boldogan éli életét, a világba belefeledkezve és beletemetkezve, s még nem érintette meg az a megrendítő, egyszerre felemelő és bizonyos szempontból rémisztő (mert az Iránta viselt lényegi felelősségünkkel szembesítő) tapasztalat, amit a Másik felbukkanása jelent. Az Ugyanaz Azonosságában időző szubjektum, aki még boldogan töltekezik a világ elemeiből, még nem szubjektum a szó szigorú értelmében. Csak a Másikkal való találkozás, a Másik mint Másik színről-színre látása teszi azzá. A találkozás, a Másik színelátása tesz engem valóban szubjektummá, s ami ettől elválaszthatatlan: tényleg szabaddá. A szabadság a Másikkal kapcsolatos döntésekben nyer igazi tétet, s mivel létem, önazonosságom, mint a szó szigorú értelmében vett szubjektumé, ezekben a döntésekben formálódik meg, egzisztenciális, fenomenológiai értelemben elmondhatom, hogy szubjektumként a Másik szül engem, a Másik az, aki a világnak ad. Ez a helyzet a *Teljesség és végtelen*ben, s még inkább ez Lévinas véleménye a *Másként mint lenni* c. kései főműben.

Tengelyi, bár nem minden fenntartás és változtatás nélkül, de csatlakozik ezekhez a gondolatokhoz. A passzivitás, az értelemképződés uralhatatlansága nála az emberi létezés (a konstituáló tudat) végességére utalnak – ennyiben talán Heidegger számára is rokonszenves módon. Ezek a mozzanatok ugyanis Tengelyinél arra utalnak, hogy nem tudjuk teljes mértékben ellenőrzésünk alatt tartani, hogy milyen fenomének jelennek meg számunkra, s hogy ezek milyen értelemmel bírnak. A passzivitásnak, az értelemképződés részleges uralhatatlanságának ez a felfogása azonban nem számolja fel nála a szabadságot: inkább passzivitást és aktivitást elválaszthatatlan egységben kapcsolja össze, egymásra való tekintettel definiálja őket, miközben e kettő lényegileg interszubjektív karakterét is hangsúlyozza. Erre utalnak, értelmezésem szerint, *A bűn mint sorseseemény* sokat idézett szavai is: „A »bűn mint sorseseemény« kifejezés feladatot jelöl ki: azt a terhet rója ránk, hogy a bűnt sorsunk eseményeként értsük, anélkül, hogy szabadságunkat megsemmisítő végzetként vagy felelősségünket enyhítő esetlegességként félremagyaráznánk”.¹¹

Ugyanez a helyzet az „önhasadás”, „önmagunkból való kilépés”, illetve „önmagunkkal való meghasonlás” fogalmainak Tengelyi-féle alkalmazásával is.¹² Ezek mindenekelőtt interszubjektív és etikai kontextusban vetődnek fel. Kiderülhet, hogy élettörténetünk radikálisan más értelemmel rendelkezik, mint amit eredetileg neki tulajdonítottunk, hogy alapvetően más

¹¹ Tengelyi László: *A bűn mint sorseseemény*. Budapest: Atlantisz, 1992: 104.

¹² Tengelyi 1998: 28, 43, 47.

személyek vagyunk, mint akinek hittük magunkat. *Úgy szembesülünk magunkkal, mint egy idegennel.* Az ilyen önhasadást, az önmagunkkal való meghasonlást bizonyos sorseseemények idézhetik elő. A sorseseemény azonban lényegi módon magában hordozza a többi emberrel, mindegyik előtt valaki konkrét Másikkal való kapcsolatot. Noha tetszőleges számú sorseseemény lehetséges, és nem is mindegyik szükségszerűen interszubjektív és etikai vonatkozású, mindegyik sorseseemény, fogalmából fakadóan, szabadságunkat hívja játékba. Azzal szembesít bennünket, hogy nem mehetnek tovább a dolgok úgy, ahogy eddig, muszáj változtatni. És megkockáztatom a sejtést: minden igazán fontos sorseseemény a Másikkal kapcsolatos.

Ez a pont nyújt számunkra lehetőséget, hogy kapcsolódjunk előadásunk másik fő témájához: az autentikus lét lehetőségéhez. Reményeim szerint már látjuk, hogy passzivitás, uralhatatlan értelemképződés, önhasadás fogalmai, Tengelyi filozófiájában, nem kapcsolják ki sem a szabadság dimenzióját, sem az autentikus lét feltételeire irányuló kérdésfeltevést, hanem éppen ellenkezőleg: ez utóbbiaknak olyan aspektusait teszik hozzáférhetővé, amelyek talán Heidegger filozófiájának horizontján még nem voltak elérhetőek, legalábbis nem voltak kézenfekvőek. Az inautentikus lét ugyanis – ebben az, alapvetően lévinasi ihletésű értelmezési keretben – a Másik elől való elzárkózás; amikor nem akarunk megnyílni a Másikra, és nem akarjuk tudomásul venni, hogy a Másik iránti eredendő felelősségünk az autentikus lét konstitutív és kioperálhatatlan komponense. Miként a bűn egyik alapvető értelme Tengelyinél: *válaszmeztagadás*.¹³ Annak elhárítása vagy elutasítása, hogy magunkra vállaljuk a Másik iránti radikális felelősséget. Ennek a felelősségnek helyenként szélsőséges lévinasi megfogalmazásait Tengelyi mindenestre enyhíteni törekszik. Azonban a Másik iránt viselt felelősség éthosza, mint az autentikus és morálisan hiteles létezés feltétele, mindig meghatározó maradt a számára.

Bibliográfia

Fehér M. István (2019): „Légy hű önmagadhoz – vagy azonosságodhoz? Ricoeur, Tengelyi és a narratív identitás elmélete”. In: Marosán Bence et al. (szerk.): *Élettörténet, sorseseemény, önazonosság. Tanulmányok Tengelyi László emlékére*. Budapest, L'Harmattan, 2019: 296-337.

Heidegger, Martin (1998): *Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache. Sommersemester 1934*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann

Heidegger, Martin (2007): *Lét és idő*. Budapest, Osiris

¹³ Vö. Tengelyi 1998: 354. „Abban a 'vad' tartományban, amelyben máris feleletigény szegeződik nekünk, mielőtt törvényről szó eshetnék, a bűn eredendő értelme a *válaszmeztagadás*”.

- Husserl, Edmund (1952): *Ideen zur einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Edited by Marly Biemel. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff
- Husserl, Edmund (2014): *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908 – 1937)*. Edited by Rochus Sowa & Thomas Vongehr. New York: Springer
- Lévinas, Emmanuel (1999): *Teljesség és végtelen*. Pécs: Jelenkor
- Tengelyi László (1992): *A bűn mint sorsesemény*. Budapest: Atlantisz
- Tengelyi László (1998): *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest, Atlantisz